

ŠTÚDIE

Elán vo vojne Bratislave: podoba a okolnosti vydávania časopisu v rokoch 1939 – 1944

MONIKA KAPRÁLIKOVÁ

MONIKA KAPRÁLIKOVÁ: The Elán in Wartime Bratislava: the Character of the Magazine and the Circumstances of Its Publishing between the Years 1939 – 1944.

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 62, No. 1, p. 1 – 14.

It was exactly seventy years ago when the art and literature monthly *Elán*, a project shared by poet and editor Ján Smrek and publisher Leopold Mazáč, was moved to the wartime capital of Slovakia. Although originally its establishing and existence were closely related to Prague, signing the contract with the Slovak Writers' Society on 29 September 1939 made it possible to transfer the magazine to Bratislava, where it was then published until its end in 1947. The goal of the paper is to present the basic yet little known facts about the wartime period of publishing the magazine and to show to what extent the new economic situation as well as the new geopolitical and social context affected its character. The study primarily builds on researching archive materials, *Elán's* wartime issues and selected contemporary print media. It is a follow-up to the study *Deviatka osudová pre Elán i jeho redaktora /The Nine Fateful for Both the Magazine and Its Editor/*, dealing with the circumstances of transferring the magazine to Bratislava, published in *Slovenská literatúra* in 2010.

Key words: *Elán*, Ján Smrek, the Slovak Writers' Society, the Slovak Republic (1939 – 1945)

Elán sa po prechode do Bratislavu zaradil medzi viac ako sto novín a časopisov, ktoré tu počas vojny vychádzali. Podľa štatistiky, ktorú 12. februára 1941 uviedol *Slovák*,¹ v roku 1939 oficiálne vychádzalo len 11 politických, zato však 90 nepolitických denníkov, týždenníkov, dvojtýždenníkov a mesačníkov v slovenčine, maďarčine i nemčine. Bez ohľadu na to, že spomínaná apolitickosť bola v niektorých prípadoch len deklarovaná, jedným z 50 nepolitických mesačníkov sa stal aj *Elán*.

Slovenskú kapitolu začal časopis písat s oneskorením. Formality súvisiace so zaštrenením jeho vydávania Spolkom slovenských spisovateľov (ďalej SSS), sa natiahli až do októbra a oficiálne oznamenie musel redaktor poslať aj na Prezídium policajného riaditeľstva v Bratislave. Obsahovalo body dohody so SSS, pričom ako poslanie mesačníka

¹ V Bratislave vychádzalo 107 časopisov. In: *Slovák*, 12. 2. 1941, s. 3.

Smrek uviedol to, čo napísal už pred deviatimi rokmi v úvodníku jeho celkom prvého čísla – propagácia slovenskej literatúry a umenia doma i za hranicami, umelecká výchova obecenstva a zvyšovanie kultúrnej úrovne národa. Omeškané prvé číslo 10. ročníka vyšlo 14. novembra 1939, hned' potom ako redaktor získal schvalujúci výmer z Prezidia poličajného riaditeľstva.² Zatial' sa mu nedarilo pretnúť sériu dvojčísel, v ktorých *Elán* vychádzal od januára 1938, a časopis ešte vyšiel ako dvojčíslo september/október. Od nasledujúceho novembrového čísla sa však revue vrátila k pravidelnej mesačnej periodicite, ktorú si zachovala až do úradného zákazu v auguste 1944.³ Spomedzi dvadsiatich siedmich tlačiarí, pôsobiacich v slovenskej metropole počas vojny, si Smrek vybral tlačiareň Universum, ktorá sídlila na Jaskovom rade a tlačila mesačník až do jeho definitívneho zániku vo februári 1947. Redakcia a administrácia časopisu sa oficiálne nachádzala na domácej adrese Čietekovcov. Najskôr na Vlčkovej ulici č. 50, a keď sa rodina s očakávaním tretieho prírastku na jeseň 1942 opäť prestahovala, na Blahovej č. 14. Adresa v tiráži časopisu sa však zmenila až 15. februára 1943, keď sa redaktorovi konečne podarilo zúradovať oficialitu.

Po prestahovaní *Elánu* do Bratislavu sa zmenila Smrekova miera zodpovednosti za jeho vydávanie. Spolok sice časopis financoval a mal právo nahliadať do jeho účtov, no ťarcha vedenia celej agendy spočinula výlučne na pleciach zodpovedného redaktora. Chýbalo Mazáčovo distribučné oddelenie i učiareň. Ekonomicke náležitosti vydávania na seba prevzala redaktorova manželka Blanka, ktorá často medzi bežnými domácimi úkoni, násobenými počtom rodinných členov, rozposielala upomienky džníkom či odpovedala na listy čitateľom. Smrek vyberal, zadával, korigoval a editoval texty, kontroloval obťahy po sadzbe a rozhodoval o ich grafickej úprave. Tiež komunikoval s tlačiarňami, kníhcupcami a zadával inzerciu. Z dochovanej dokumentácie dokonca vyplýva, že niektoré inzeráty pre klienta nielen zadávala, ale niekedy aj navrhovala a korigovala priamo „administrácia Elánu“. Agenda časopisu bola rozsiahla a časovo náročná. Svedčí o tom i množstvo zalamovaného textu jedného čísla, ktoré v 11. ročníku predstavovalo sadzbu 160-stranovej knihy. Od roku 1944 im sice s vedením vydavateľstva pomáhal mladý študent ekonómie z Modry Jozef Hajdušek, no jeho pomoc sa sústredila najmä na vydávanie *Komornej knižnice*.

Po obsahovej i vizuálnej stránke *Elán* navonok pokračoval tam, kde v Prahe skončil. A to aj napriek oficiálnej zmene statusu, keď sa z de facto nakladateľskej revue zmenil na tlačový orgán stavovskej organizácie spisovateľov. Opäť bol všeumeleckou, demokratickou platformou bez ohľadu na ideologické presvedčenie autora. Nezmenila sa ani jeho grafická podoba a osvedčený novinový formát 63x95 cm. Dokonca sa rozšíril o štyri stabilné strany a počas celej vojnovej existencie, aj napriek neustálemu zdražovaniu tlače, jeho rozsah neklesol pod 12 strán. Len v záhlaví časopisu prribudla informácia, že išlo o „Orgán Spolku slovenských spisovateľov“ a vypadol podtitul „Mesačník pre literatúru a umenie“. Literárno-umelecké zameranie revue však zostalo zachované. Novinkou boli exempláre tlačené na kriedovom papieri. Hoci pri celkovom náklade zaberali len nepatr-

² LA SNK, f. Ján Čietek-Smrek, sign. 181 DF 5.

³ Jedinú výnimku predstavovalo na taliansku kultúru tematicky zamerané dvojčíslo, ktoré vyšlo v januári 1942.

né množstvo, svedčili o estetickom cítení redaktora a jeho presvedčení o potrebe dôstojnej reprezentácie slovenskej kultúry i počas vojny.

Čo sa týka zmien vyplývajúcich z nových vlastníckych a vydavateľských pomerov, *Elán* zaznamenal len tri. Prvou bol vznik novej „Rubriky SSS“, ktorá referovala o stavovskom živote spolku a jeho členoch roztrúsených po Slovensku. Viedol ju jeho tajomník – nájskôr Valentín Beniak, neskôr Ľudo Zúbek. Druhou zmenou, priamo reflektujúcou prepojenie so Spolkom, bol nárast priestoru venovaného ukážkam kabinetnej tvorby slovenských prozaikov a prekladom. Nezanedbateľnú rolu zohrala i medzinárodná izolácia Slovenska a oklieštené možnosti prezentácie iných kultúr. Viditeľne sa však znížil počet Smrekových príspevkov, či už úvodníkov, autorských článkov alebo poézie. Stála za tým nepochybne pracovná vytiaženosť redaktora, ktorý musel vydávanie *Elánu* stíhať popri regulérnej práci na kultúrnom referáte Úradu propagandy. Básnický sa ale odmlčal z osobných dôvodov. V rozhovore s J. Felixom o živote a poézii, ktorý uverejnili februárový *Elán* roku 1940 priznáva, že umelecky mu spod ruky už nevychádzal čistý úsmev, ktorý čakal čitateľ, ale len irónia. A kultivovať tragicú poetiku nechcel.⁴ V decembri 1941 po návrate z rímskeho pobytu sice uverejnili vo vlastnom mesačníku báseň *Roma 1941*, išlo ale o počin ojedinely. Až do 13. ročníka časopisecky žiadnu ďalšiu báseň nepublikoval. Tvoril neprestal, avšak verše písal do zásuvky.

Novú situáciu okolo *Elánu* i dôvody SSS pre zastrešenie jeho vydávania tlmočil čitateľom prvého dvojčísla tajomník Spolku Valentín Beniak: „*Elán* bol tým časopisom, ktorý naše kultúrne snahy zapájal do svetových prúdov umenia a toto jeho poslanie trvá. Stratou tejto maršruty musel by náš kultúrny život zostať zmätený a zahanbený a v kultúrnych našich dejinách nebolo by pre nás ospravedlnenia.“⁵ Literárna obec prijala dvojčíslo pozitívne. Článok *Zdravé zrno sa nestratilo*, s podtitulom *Elán* začína desiaty ročník doma, priniesla aj Kultúrna rubrika *Slováka*, v ktorej V. Katreniak píše: „Naše srdcia radosťou zabúchali, keď sa trocha oneskorene, ale predsa objavilo dvojčíslo „*Elánu*“ za sklom knihkupeckých výkladov. Bol to on, „*Elán*“, vo svojom starom, milom rúchu, na ktoré sme si už tak zvykli. Nedočkavo sme po ňom siahli, aby sme zistili, že i obsahove je to náš „*Elán*“ (...) Ukázal nám, akí sme a nadhodil i to, akí máme a musíme byť. Presadené korene „*Elánu*“ sa ujali v novej rodnej zemi.“⁶ Článok v podobnom duchu vyšiel aj v *Národných novinách*, ktoré oceňovali predovšetkým pluralitu a spektrum názorov – priestor, ktorý *Elán* ponúkol aj autorom, o ktorých sa noviny začali obávať, že pre zmenené pomery nenájdú fórum. „*Redaktor Smrek* robí veľmi dobre pre vec slovenského duchovného mohutnenia a radostného rozrastania, keď sa nedá pomýliť tými, čo sice v dobrom úmysle, ale predsa nebezpečne chceli by v kultúre rozkazovať, čo sa smie a čo nie a usmerňovať prúd našej kultúrnej tvorivosti do priúzkeho koryta.“⁷ Z Prahy sa Smrekovi 27. decembra 1939 ozval aj Mazáč, ktorý vyjadril radosť z toho, že sa jeho niekdajší časopis podarilo zachovať: „*Elán* vypadá veľmi elegantne a jsem skutečně velmi šťasten, že vychází.“⁸ Na prvé dvojčíslo podľa uve-

⁴ FELIX, Jozef: Rozhovor o živote a poézii. In: *Elán*, roč. 10, 1940, č. 6, s. 5.

⁵ BENIAK, Valentín: Čitateľ *Elánu*. In: *Elán*, roč. 10, 1939, č. 1 – 2, s. 15.

⁶ KATRENIAK, V.: *Zdravé zrno sa nestratilo*. In: *Slovák*, 23.11. 1939, s. 7.

⁷ J.: Radostný fakt: vychodiaci *Elán*. In: *Národné noviny*, 25. 11. 1939, s. 5.

⁸ LA SNK, f. Ján Čietek-Smrek, sign. 181 K 16.

rejnených ohlasov a korešpondencie reagovali nadšene čitatelia i prispievatelia. Jedným z nich bol niekdajší filmový referent Ladislav Schwarz alias Ján Kalina, ktorý v liste z 22. novembra reagoval na prednášku, ktorú mal Smrek o *Eláne* len tri dni predtým v rozhlasovej relácii Ku kronike dňa.⁹ Redaktorovi píše: „Vážený pán redaktor, s radosťou som počúval Vašu rozhlasovú prednášku a čítal recenzie v novinách o novom Eláne. V Prešove ho ešte nikde nemožno dostať, no z Vašich slov a z novinových recenzí som poznal, že duch Elánu zostal nezmenený a že sa opierate o káder starých spolupracovníkov.“¹⁰ V liste ďalej naznačuje, že by rád nadviazal na prerušenú spoluprácu pri informovaní o umeleckých problémoch filmárstva a kinematografie. Na niekdajšiu pražskú spoluprácu okrem J. Kalinu nakoniec nadviazali aj ďalší jeho niekdajší prispievatelia: maliar Janko Alexy, literárni kritici Rudo Brtáň, Andrej Mráz a Michal Chorváth, ktorý bol zároveň najaktívnejším spolupracovníkom vojnového *Elánu*. Popri úvodníkoch a kritikách písal spolu s A. Mrázom aj do rubriky Divadlo. Profesor Slovenskej univerzity ale príspevky uverejňoval pod iniciálkami K. M., pretože viedol i divadelnú rubriku v *Slováku*. Medzi nových pravidelných prispievateľov mesačníka pribudli Jozef Felix, Emil B. Lukáč a Ladislav Novomeský, ktorý sice v *Eláne* publikoval aj pred vojnou, no nie tak často a pravidelne. Do viacerých čísel prispieval hned' niekoľkými článkami a okrem svojho mena používal pseudonymy Pavel Havran a „on“. V decembskom 1939 uverejnil dokonca deväť článkov, no svojím občianskym menom podpísal len dva. V časopise pravidelne publikoval aj ďalší davista – Ján Poničan; z mladšej generácie básnikov Ján Kostra či nadrealisti Štefan Žáry, Vladimír Reisel a Rudo Fabry. Rubrika, ktorá sa však personálne zmenila od základu, bola Hudba. Ujali sa jej muzikologička Zdenka Bokesová a hudobný pedagóg Konštantín Hudec. Počas vojnových rokov sa na stranach *Elánu* vyprofilovali aj viacerí noví kritici. Jedným z nich bol Vladimír Sýkora, ktorý po zaneprázdnenej A. Mrázovi prevzal v roku 1940 divadelnú rubriku a pod pseudonymom Ján Valach ju viedol až do svojej predčasnej smrti v októbri 1942. V 12. ročníku *Elánu* debutoval taktiež mladý Karol Vaculík, ktorý sa od nasledujúceho ročníka stal jeho hlavným výtvarným kritikom.

Ani počas vojnových rokov redaktor *Elánu* nevynechával informácie o zahraničnom umení. Jeho možnosti boli ale výrazne obmedzené. Stálych zahraničných prispievateľov mal časopis málo. Tým najstálejším a najvernejším bol literárny kritik Michail Sukennikov, ktorý kontinuitne prispieval článkami o škandinávskych kultúrach. Niekdajší dlhorčný švajčiarsky spolupracovník William Ritter sa pre vysoký vek pripomíнал už len súkromnými listami, ktoré Smrek z nostalgie uverejňoval v časopise celé. Medzi nových zahraničných dopisovateľov v roku 1942 pribudol slovinský spisovateľ a dramaturg Bratko Kreft. Smrek ho spoznal počas svojej študijnej cesty v Ríme, kam sa Slovinec ukryl pred gestapom. Až do roku 1943, keď už spomínanému zatknutiu neunikol, posielal do časopisu príležitostné články o talianskej kultúre. Stálejšími informátormi o kultúrnom dianí na Apeninskom poloostrove sa redaktorovi nakoniec stali Slováci študujúci a pracujúci v Ríme: Blahoslav Hečko a Mikuláš Pažítka. Z talianskej metropoly buďto posielali autorské články alebo sprostredkovávali informácie o dôležitých dielach a ideánoch súdobej talianskej kultúry. Redaktor s nimi od svojej cesty v Ríme udržiaval pravidelnú korešpon-

⁹ Podľa: Spisovateľ Ján Smrek o Eláne. In: *Slovák*, 18.11. 1939, s. 7.

¹⁰ LA SNK, f. Ján Čietek-Smrek, sign. 181 P 3.

denciu a často ich využíval aj kvôli prekladom. Viac priamych informátorov o kultúrnom dianí mimo hranice Slovenska *Elán* nemal. Redaktor si musel často pomáhať tým, čo zísikal z dovezených alebo zaslaných zahraničných revue či rozhovorov s umelcami, ktorí počas vojny navštívili Slovensko.

Popri kvantitatívnom poklese informácií o európskom kultúrnom dianí stratil vojnový *Elán* aj jeden zo svojich vizuálnych poznávacích znakov: karikatúry Ľudmily Rambouskej. Výtvarníčka už s časopisom nemohla spolupracovať, pretože zostala so svojím druhým manželom, teoretikom umenia a ľavicovým intelektuálom Závišom Kalandrom žiť v Prahe. Po jeho zatknutí gestapom musela dokonca odísť aj z Mazáčovho nakladateľstva a tvoriť v ústraní. Nikto iný jej miesto zrejme zastúpiť nedokázal. Zachované ale zostali na objednávku realizované kreslené portréty osobností kultúrneho života, ktoré do vojnových vydanií pripravovala manželka A. Mráza Lea.

Prechod časopisu do Bratislavu nezasiahol ani do zloženia predvojnových rubrík. Popri hlavných tematických článkoch nachádzali čitatelia nadálej informácie o aktuálnom kultúrnom dianí v stálych rubrikách Divadlo, Knihy, Výtvarné umenie, Hudba a Film. Poznámky redakcie, avíza, pozvánky i listy zahraničných prispievateľov končili na posledných stranach v rubrike Prehľad spolu s postrehmi a reakciami čitateľov v rubrike Od čitateľov. Redaktor zachoval aj pravidelný stĺpček humorných umeleckých aktualít Medzi rečou. Na rozdiel od medzivojnového obdobia však *Elánu* niektoré rubriky pri-budli. Po prvý raz obsahovala revue samostatnú rubriku reflektujúcu dianie vo vede nazvanú Vedecký život. Novou bola i príležitostná rubrika Herci o hercoch, venovaná správam a krátkym glosám zo zákulia divadelného života. Názory, postrehy, polemiky a kontrapolemiky prispievateľov, ktoré sa tematicky nevošli do rubrík ani do hlavných článkov, končili v nepravidelnej rubrike Mimochodom. Vo vojnových číslach sa objavuje i staronová Bibliografia, ktorá bola krátko súčasťou medzivojnového *Elánu*. Smrek ju do časopisu opäť zaradil pod vplyvom vydavateľskej konjunktúry v októbri roku 1941. Na rozdiel od recenznej rubriky Knihy prinášala len stručný zoznam vydaných publikácií, ktorý sa vždy v abecednom poradí nachádzal na posledných stranach. Rubriku viedol Smrek sám, čo dokladá i pedantne a podrobne vedený 96-stranový zoznam vydaných kníh, ktorý sa zachoval v jeho pozostalosti.¹¹

Časopis sa aj vo vojnových pomeroch distribuoval za hranice Slovenska. Priame informácie o zahraničných predplatiteľoch sa nezachovali, no z tiráže časopisu sa dozvedáme, že sa nadálej zasielal do Rumunska, Chorvátska i Protektorátu Čechy a Morava. Kontinuita dodávania do týchto krajín zostala zachovaná, pretože išlo o krajiny nemeckého bloku, no administrácia zasielania výtlačkov bola komplikovanejšia. Spôsob platby pre zahraničných odberateľov redaktor upresňoval postupne až počas druhého bratislavského ročníka. Udržať distribúciu časopisu mimo Slovensko pomohla Smrekovi niekdajšia Mazáčova kartotéka zahraničných odberateľov. Na vyžiadanie mu nakladateľ taktiež poslal predvojnové informácie o kníhkupcoch a predplatiteľoch v Čechách a na Morave. Ich počet sa výrazne znížil a podľa Mazáčovho listu Smrekovi z 27. decembra 1939 sa pohyboval už len v desiatkach odberateľov. „V krámč u nás mají 5 odběratelů na Elan. Knihkupci berou podle toho, kolik mají odběratelů, tedy nebylo by Vám nic platné, kolik

¹¹ LA SNK, f. Ján Čietek-Smrek, sign. 181 DF 6.

brali dříve. Přeje-te li si to však, dám Vám to přesně vypsati kolik který měl na který ročník.¹² Aj pre tých párr protektorátnych odberateľov sa redaktor snažil zjednodušiť a centralizovať systém distribúcie i platenia, a to prostredníctvom svojej svokry Karly Kouckej, ktorá u seba sústredovala objednávky i vyplatené poukážky za predplatné. Tie potom naraz posielala zaťovi do Bratislavu. Fungovalo to len krátka, pretože Čietekovcom sa podarilo previeť svokrovcov na Slovensko už na jeseň roku 1940. Zaujímavosťou je, že podľa tiráže sa časopis nadľa distribuoval do „Ameriky“. Mohlo íst o krajan-ské enklávy v Spojených štátoch amerických, no proti tomu stojí tvrdenie Slováka Michaela J. Mattu z Philadelphie, ktorý v liste Smrekovi z roku 1947 píše, že mu *Elán* počas vojny chýbal.¹³ Destinácia z tiráže nevymizla ani po oficiálnom vstupe USA do vojny a je možné, že ju redaktor ponechal len z nostalgie.

Vojnový *Elán* v číslach

Počas vojnevej existencie prešiel mesačník niekoľkými zmenami rozsahu, pod ktoré sa podpísal nedostatok financií a celkové zdražovanie. Spolok sa síce v dohode so Smrekom zaviazal nájst prostriedky a podporiť vydávanie *Elánu*, ale v priebehu „skúšobného“ 10. ročníka sa ukázalo, že to pre neho znamená veľkú finančnú záťaž a v 11. ročníku už od priamej systematickej podpory upustil. Najväčšou prekážkou ekonomickej stabilizácie časopisu bola nedostatočná základňa predplatiteľov. *Elán* stratil množstvo abonentov v Čechách, na Morave i na odtrhnutých územiach na južnom Slovensku a len ťažko sa mu darilo nájst nových. Hoci Smrek, a zo začiatku i predseda SSS V. Beniak, apelovali na potrebu získavania predplatiteľov z blízkeho okolia čitateľov, žiadane množstvo 4 000, ktoré by znamenalo finančnú nezávislosť časopisu skôr ako vyprší ročná dohoda so spolkom, sa *Elánu* nepodarilo nikdy získať. Samotný odhad počtu odberateľov bol pritom veľmi odvážny. Toľko predplatiteľov nemal mesačník ani počas vychádzania v Prahe, keď rozdiel medzi nákladmi na jeho výrobu a obratom z predaja pokrýval predaj kníh. Slovenský vydavateľ i majiteľ mierili vysoko pravdepodobne v nádeji, že nové kultúrne pomery i zastrešenie spisovateľskou organizáciou ulahčia predaj kvalitnej literárno-umeleckej revue. Napriek tomu náklad *Elánu* rástol len veľmi pomaly. V januárovom číslle roku 1940 komentoval jeho redaktor situáciu v redakčnej rubrike takto: „*Nemáme sa zle, najmä dobrých rukopisov máme vždy toľko, že by sme veľmi radi vydávali až 16stranové čísla. (...) Ale rozbeh ducha je u nás ešte vždy hamovaný hmotou.*“¹⁴

Prijem vydavateľstva výrazne nezvyšovala ani reklama. Inzerenti si vyberali skromnejšie plochy a viacerí z nich, ako napríklad Smrekov dodávateľ štočkov B. Jarušek alebo tlačiareň Universum, v *Eláne* inzerovali výmenou za dodaný materiál a služby. Jedným z dôvodov nízkeho záujmu inzerentov bola práve apolitickosť časopisu. Finančnú situáciu malo pravdepodobne riešiť presunutie tlače časopisu do matičnej tlačiarne v Martine. S návrhom, ktorý vyšiel z radov spisovateľského spolku, Smrek nesúhlasiel.¹⁵ A tak sa časopis i nadľa dostával do finančného deficitu, ktorý na jednom číslle podľa redaktoro-

¹² LA SNK, f. Ján Čietek-Smrek, sign. 181 K 16.

¹³ LA SNK, f. Ján Čietek-Smrek, sign. 181 K 13.

¹⁴ Nemáme sa zle. In: *Elán*, roč. 10, 1940, č. 5, s. 11.

¹⁵ Podľa listu V. Beniaka S. Mečiarovi zo 16. mája 1940. LA SNK, f. Stanislav Mečiar, sign. 164 A 24.

vých vyjadrení predstavoval päť tisíc korún. „*A my jednako dávame číslo za 2 Ks (a vy vidíte, že sú to nie čísla chudobné) a ročník dávame za 22. Lebo nechceme, aby slabšie situovaní inteligenti a chudobní študenti nemohli si časopis predplatit.*“¹⁶

Na začiatku 11. ročníka prestal vydávanie *Elánu* finančne kryť Spolok slovenských spisovateľov, no napriek tomu sa Smrek usilovať zvýšiť cenu len minimálne. Obával sa, že by to mohlo zatiaľ kartotékou predplatiteľov a predajom v stánkoch. Radšej obmedzil rozsah *Elánu* a v septembri 1941 to dokonca nazýval hrdinským činom: „*Elán nezvyšuje cenu ani v 12. ročníku a prečo je to hrdinský čin? (...) Máme vyrátané, že odteraz nás číslo 12stranové bude stáť viac, ako vlni číslo 16stranové.*“¹⁷ Takto sa chcel priblížiť aspoň k relatívnej finančnej rovnováhe, pretože po odrátaní 2% kníhkupcom mu číslo stále vychádzalo na 5Ks. „*Budeme radi, ak sa nám podarí ešte takto vydržať. 12stranový Elán bude ešte vždy dosť bohatý, ešte vždy bude stačiť odzrkadľovať všetko umelecké a duchovné príručenie u nás.*“¹⁸ Nízku, trojkorunovú cenu si aj napriek postupnému všeobecnému zdražovaniu napokon *Elán* zachoval od septembra 1940 po celé tri nasledujúce roky. Vtedy narastajúci deficit prinútil i Smreka zvýšiť cenu za číslo na 5 Ks, ktorú si zachoval až do úradného zákazu vydávania v roku 1944.

Problémy redaktorovi spôsobovala tiež nedostatočná platobná disciplína predplatiteľov. Na konci 11. ročníka dlhovali odberatelia Smreku na predplatnom až 25 000 Ks.¹⁹ Časopisu nakoniec pomáhal príležitosťnou finančnou podporou aj Spolok, ktorého tlačovým orgánom zostal časopis i po zmene majiteľa. Zo záznamu Rubriky SSS sa dozvedáme, že vydavateľstvu jednorazovo poskytol 5 000 Ks, čerpaných z 10 000 korunovej podpory Ministerstva a národnej osvety Spolku v roku 1942.²⁰ Mohlo ísť o sumu dodatočne kryjúcnu zvýšené náklady za úspešné talianske číslo. Napriek tomu však bolo vydávanie časopisu počas celej jeho vojnovej existencie deficitné a Smrek v ňom pokračoval jedine z osobného presvedčenia.

Finančnú stránku vydávania časopisu dobre mapujú dokumenty dochované v Smrekevej pozostalosti, v ktorej sa nachádzajú honorárové zošity, autorské zmluvy, faktúry z tlačiarne Universum, rôzne príjmové a výdavkové potvrdenky, ako aj samostatne a dôkladne vedené záznamy o inzerции, ktoré zaberajú viac ako 200 strán dokumentov. Bohužiaľ sa v pozostalosti nedochovali účty, účtovné ani honorárové knihy z rovnakých rokov, ktoré by umožnili stanoviť približné finančné náklady na jedno číslo a ich návratnosť. Zostáva nám preto spoliehať sa na vyjadrenia Smreka, ktorý pre vyššie spomínané problémy uvádzal v roku 1946 deficit 70 000 Kčs na vojnových ročníkoch časopisu.²¹

Elán v prvej Slovenskej republike

Smrek sa usiloval zachovať apoliticosť mesačníka aj v zmenených podmienkach, avšak na život literárno-umeleckej revue začali postupne vplývať vojnové okolnosti

¹⁶ Nemáme sa zle. In: *Elán*, roč. 10, 1940, č. 5, s. 11.

¹⁷ Hrdinských činom... In: *Elán*, roč. 12, 1941, č. 1, s. 11.

¹⁸ Hrdinských činom... In: *Elán*, roč. 12, 1941, č. 1, s. 11.

¹⁹ Podľa: Končíme XI. ročník Elánu. In: *Elán*, roč. 11, 1941, č. 10, s. 15.

²⁰ Valné zhromaždenie spolku slovenských spisovateľov. In: *Elán*, roč. 12, 1942, č. 7, s. 11.

²¹ Z administrácie. In: *Elán*, roč. 15, 1946, č. 1 – 2, s. 23.

i zmeny politickej línie nového štátu. Udržať pluralitný a otvorené kritický charakter časopisu sa mu darilo len do leta roku 1940, do stretnutia slovenských kultúrnych pracovníkov v Tatranskej Lomnici. Ani to sa nezaobišlo bez komplikácií, pretože na pressadenie niektorých článkov či autorov musel vedieť vhodne manévrovať a vyvažovať. Do akej miery to tak bolo, prezrádza list, ktorý posal predposledný decembrový deň roku 1939 V. Beniak S. Mečiarovi. Beniak píše o úvodníku, ktorý na ňom „vynútil“ Smrek. „Mal ho pôvodne od Ondrejova, ale mňa potrebuje na „vyváženie“ zasa tých ľavých, či len pomaly nebudú mi chcieť dať rolu nejakého auslag-gója. (...) V Eláne má písat Poničan o kultúrnych stykoch s Ruskom, článok údajne vopred schválený ministrom Ďurčanským. Teda Jano po malej frčke od Šmálova dáva si pozor.“²² Ešte v poslednom, júnovom čísle 1940, ktoré vyšlo po vpáde Nemecka do Francúzska si Smrek dovolil hned’ na prvú stranu zaradiť články E. B. Lukáča *Puknutá váza* a L. Novomeského *Ked’ dohrmia delá*, brániace hodnoty francúzskej kultúry a odsudzujúce vojenské obsadenie krajiny Nemcami. V jeho redakčnej poznámke pri tradičnom letnom lúčení s čitateľom ale naznačuje možné problémy. Ak by *Elán* po dvojmesačnej letnej prestávke nevyšiel, bolo by to preto, že zasiahla „vyššia moc“. „Pokial’ však závisí od nás, od literárnej obce slovenskej a od čítajúcej verejnosti, už si môžeme dôverovať.“²³

Medzníkom, ktorý znamenal zlom vo fungovaní štátu a zásadne zasiahol do života *Elánu* i jeho redaktora, sa stali slovensko-nemecké rokovania v Salzburgu na konci júla 1940. Ich priamym následkom bolo postupné umelé importovanie myšlienok a metód nemeckého nacionálneho socializmu do slovenského politického života. Odrazom zavádzania týchto ideí do kultúry sa stal *Oblasť slovenských kultúrnych pracovníkov*, prijatý 31. augusta 1940 v Tatranskej Lomnici. Smrek bol jedným zo signatárov. Usmernením kultúry a umeleckej tvorby vnútorne nesúhlasil a za jeho podpisom na manifeste je potrebné hľadať omnoho prozaickejšie, no určujúcejšie dôvody, ktorými boli existenčné obavy. Ked’ sa odohrávali salzburské rokovania, Čietekovci práve očakávali druhý prírastok do rodiny, ktorý mal prísť na svet v decembe. Usilovali sa tiež o presídlenie Blankiných rodičov z Protektorátu do Bratislavu. Domácu ekonomiku naviac po lete 1940 čakala začažkávacia skúška vydávania ekonomickej stále stratového mesačníka, ktorého výlučným majiteľom sa od 11. ročníka redaktor stal. Vystaviť rodinu neistote odídením z Úradu za takýchto okolností by pre Smreka znamenalo veľký existenčný hazard. Nehovoriac o neistej budúcnosti *Elánu*. Jeho nesúhlas s usmernením kultúry a umeleckej tvorby začal ale okamžite presakováť na povrch práve prostredníctvom časopisu. Už od jesene 1940, teda bezprostredne po prijatí manifestu, tu vychádzali celé bloky významovo orientované proti oficiálnej politike. „Ak bol doposiaľ Smrekov *Elán* mnohohlasnou tribúnou umenia, stáva sa po Tatranskej Lomnici vedomým presadzovateľom pokroku a demokracie umenia, hoci a možno práve preto, že Smrek bol účastníkom porád. Jednotlivé čísla *Elánu* sú majstrovsky komponované so skrytým, ale evidentným zámerom a významom.“²⁴ Prejavilo sa to napríklad pri koordinácii takzvanej jankokráľovskej témy, sprostredkovanie informácií o smrti a pohrebe Jozefa Gregora Tajovského či v dômysel-

²² LA SNK, f. Stanislav Mečiar, sign. 164 A 24.

²³ SMREK, Ján: Miesto bilancie. In: *Elán*, roč. 10, 1940, č. 10, s. 11.

²⁴ BÁTOROVÁ, Mária: *Roky úzkosti a vzopäťia*. Bratislava : Causa editio, 1992, s. 72.

nom výbere ukážok básnickej tvorby. Prostredníctvom vhodných metafor častokrát náznáčoval to, čo už publicisti nemohli otvorené napísat²⁵. Zastal sa tiež nadrealistov, ktorých tvorbu sa režim usiloval usmerňovať, pretože sa verejne hlásili k cudzím zdrojom a vzorom.

V období zvýšených snáh o usmernenie zaznamenal *Elán* aj jeden historický míľnik – prvýkrát vyšiel v reprezentatívnej verzii na kriedovom papieri a po prvý raz ako celé jedno číslo venované zahraničnej kultúre. Súviselo to so Smrekovou pracovnou cestou do Talianska, ku ktorej sa mu naskytla príležitosť v novembri 1941, a to vďaka jeho skúsenostiam i exponovanému miestu kultúrneho referenta. Na šesťtýždňovú cestu redaktor vycestoval na základe pozvania talianskeho ministerstva zahraničných vecí, ktoré mesiac predtým obdržal spolu s M. Urbanom.²⁶ Pri Quirinále v tej dobe pôsobili veľvyslanec Bohdan Galvánek, ataše Fraňo Števček a len niekoľko dní pred redaktorom boli do večného mesta vyslaní aj novomanželia Mária Magdaléna a Jozef Kirschbaumovci, on v hodnosti legačného radcu. O pár metrov ďalej, na slovenskej ambasáde pri Svätej stolici, pôsobili veľvyslanec Karol Sidor a monsignor Jozef Kapala. Pri nadväzovaní kontaktov využíval redaktor najskôr možnosti oficiálnej reprezentácie. Čoskoro však spoznal mladých lektorov slovenčiny: Bohuslava Hečka a Zlatana Sýkoru, ktorí sa mu stali vernými druhmi najmä pri neformálnom túlaní sa mestom. Posledným dôležitým sprievodom Smreka po talianskej kultúre bol Mikuláš Pažítka. Študent druhého ročníka rímskej univerzity poznal dobre taliansku literárnu toponymiu a robil mu spoločnosť ako prekladateľ počas výletov do Florencie. Priamym výsledkom Smrekových kultúrno-diplomatických snažení bolo dojednanie prezentácie výstavy slovenského umenia a hostovania „niektornej slovenskej divadelnej hry v talianskom preklade v Ríme a koncert zo slovenských skladieb vo Florencii“.²⁷ Tým najdôležitejším výstupom ale bolo na súčasnú taliansku kultúru zamerané dvojčíslo, ktoré vyšlo oneskorene 6. januára 1942. Dôvody jeho vydania Smrek vysvetlil v rubrike Prehľad: „Predne sme sa chceli talianskemu ministerstvu zahraničia revanžovať za pozvanie. Ďalej: takéto prezentovanie cudzej kultúry deje sa v rámci medzištátnej i medzinárodnej výmeny hodnôt. A konečne: oboznamovanie nášho obecenstva i umeleckých tvorcov s umeleckými hodnotami iných národov je samé v sebe užitočné a potrebné.“²⁸ Sprostredkovanie taliansko-slovenských kultúrnych kontaktov nevnímal jednosmerne, ale ako dialóg. Preto dúfal, že „číslo bude mať i v Taliansku iste svoju ozvenu, tak ideálnu, ako praktickú“. Väčšinu textov si priviezol už z Ríma. Ich rýchly preklad do slovenčiny mu pomohli zabezpečiť Jozef Telgársky a Julo Horváth. Redaktor sám sa podujal preložiť tri ukážky talianskej poézie: básne Dina Campanu *Siciliánka* a *Lahká báseň* a *Rieky* Giuseppe Ungarettiho. Texty o talianskom umení sprevádzal veľkoryso koncipovaný obrazový materiál, pozostávajúci z ilustrácií a fotografií, reprodukcií výtvarných diel, architektonických návrhov i portrétov talianskych umelcov. Reminiscenciami na taliansku tému prispeli aj Smrekovi rímski súputníci B. Kreft a B. Hečko. M. Pažítka v čísle publikoval štúdiu o vzťahu Slovákov a Danteho. Nebolo pochyb, že sa redaktor chcel podeliť o zážitky z cesty, pre ktorú *Elán* nevyšiel dva mesiace.

²⁵ Podľa: SMREK, Ján: Národ umelcov. In: *Elán*, roč. 12, 1941, č. 1 – 2, s. 1.

²⁶ Podľa: Toto dvojčíslo Elánu. In: *Elán*, roč. 12, 1942, č. 3 – 4, s. 27.

²⁷ Toto dvojčíslo Elánu. In: *Elán*, roč. 12, 1942, č. 3 – 4, s. 27.

Avšak 28-stranové monotematické dvojčíslo, ktoré v sadzbe predstavovalo tlač takmer 300-stranej knihy vyvolalo v societe zvyknutej na malý príson informácií o zahraničnom kultúrnom dianí veľký ohlas. „*Sme vďační Smrekovi za toto dvojčíslo Elánu, pretože ukázal, ako sa môže a má robiť kultúrna propaganda. (...) Urobme my prvý krok a potom sa možno dočkáme, že sa nám cudzina odplati rovnakým spôsobom, a tak sa dostane naša literatúra, alebo aspoň znalosti o nej do spojeneckej cudziny. Smrek nám ukázal cestu, teraz treba ist' ďalej,*“²⁸ napísal v Národných novinách v článku Zrkadlo súčasnej talianskej kultúry L. Zúbek. Slovák o čísle referoval až dvakrát. Popri recenzii v kultúrnej rubrike, ktorá vyšla pod názvom *Taliánska kultúra v dvojčísle „Elánu“* 24. januára,²⁹ dvojčíslu o niekoľko dní skôr dokonca venoval aj úvodník.³⁰ „*Ani keď sa človeku narodí syn, negratulujú mu toľko, ako mne gratulovali a ešte stále gratulujú k talianskemu číslu Elánu,*“ písal Smrek hrdo v nasledujúcom, januárovom čísle. „*Pôvab v tejto veci objavil i nás rozhlas: zaradil o talianskom číslе Elánu najprv referát, potom polhodinku pri účinkovaní výborných členov činohry SND, a aj okrem toho vysiela ešte rozhovor o Ríme.*“³¹ Na talianske číslo reagoval listom z 20. januára 1942 opäť i L. Mazáč, ktorý Smrekovi gratuluje a spomína vlastné cesty do Ríma: „*S veľkým záujmom som si prečítal toto vynikajúce, skvele vystrojené dvojčíslo a v duchu som bol s Vami v Ríme. Ako viete, cestovali sme ta v posledných 5 rokoch každoročne v ústrety jari. Keby dnes bola možnosť zájsť si ta, šiel by som hned.*“³² Avšak, nie všetky reakcie na dvojčíslo boli pozitívne. Kritiku si vyslúžilo od redaktorov *Kultúry*, ktorí Smrekovi vyčítali vágnosť niektorých formulácií či tvrdenia v rozhovore s Papinim. Kým *Národné noviny* Smreka chválili za autentické priblíženie atmosféry stretnutia i osobnosti spisovateľa, redaktorom *Kultúry* vadili jeho odpovede o prevládajúcim náboženskom myslení na Slovensku. Išlo však o jediný kritický hlas. Dokonca sa naplnili redaktorove nádeje a dvojčíslo, ktorého exempláre určené na taliansky export vytlačili špeciálne na luxusnom kriedovom papieri, zaznamenali ohlas aj tam. Rozsiahly článok z pera slavistu Luigiho Salviniho uverejnila literárno-politickej revue *Nuova Antologia*. Čitateľom *Elánu* ho sprostredkoval J. Telgársky.³³ Študijná cesta v neposlednom rade poslúžila redaktorovi na získanie zahraničných spolupracovníkov.

Po návrate z Taliánska a hektike príprav dvojčísla, ktoréj redaktor obetoval celé vianočné a novoročné sviatky, sa jeho život opäť navrátil do starých koľají. Cez deň chodil na Úrad propagandy, aby mohol po popoludniach a večerach v kaviarňach pripravovať čísla *Elánu*. Nestačilo ale udržiavať „pracovno-priateľské kontakty“ s cenzormi. Obsah časopisu musel obhajovať i pred Spolkom slovenských spisovateľov, ktorý si aj bez systematickej finančnej podpory mesačníka nárokoval zasahovať do jeho ideového vedenia, pretože ešte stále bol jeho tlačovým orgánom. Dokumentuje to záznam Rubriky SSS z marcového čísla roku 1942. Na programe valného zhromaždenia Spolku, ktoré sa konalo 27. marca 1942 a venovalo sa úlohám a zodpovednosti spisovateľov vo verejnom živo-

²⁸ K.: Zrkadlo súčasnej talianskej kultúry (Na okraj posledného dvojčísla Elánu). In: *Národné noviny*, č. 7, 24. 1. 1942, s. 6.

²⁹ Taliánska kultúra v dvojčíslu „Elánu“. In: *Slovák*, 24. 1. 1942, s. 7.

³⁰ RK: Dobrá kultúrna propaganda. In: *Slovák*, 16. 1. 1942, s. 1.

³¹ SMREK, Ján: O talianskom číslе Elánu. In: *Elán*, roč. 12, 1942, č. 5, s. 5.

³² LA SNK, f. Ján Čietek-Smrek, sign. 181 K 16.

³³ TELGÁRSKY, Jozef: Taliánska revue o Eláne a Slovensku. In: *Elán*, roč. 12, 1942, č. 9, s. 15.

te, bol aj časopis *Elán*. Zo spomínamej správy sa dozvedáme len, že „majiteľ a redaktor Elánu Smrek uznal ingerenciu predsedníctva spolku na ideové vedenie časopisu“.³⁴ Pokusom o priame ideové usmerňovanie časopisu musel redaktor odolávať do začiatku 13. ročníka, keď už pokusy o usmernenie slovenskej kultúry ustávajú s postupným odumieraním princípov nacionálneho socializmu a radikálneho fašizmu v režime slovenského štátu. Od jesene 1942 sa začala prehlbovať kríza slovenskej vnútornej politiky. Na prelome rokov 1942/1943 navyše dochádza k zlomu na fronte, čo sa v *Eláne* premietlo pôzvolným návratom kritiky, ktorá sa prestala skrývať za obrazotvornosť básnických metafor a stala sa viditeľnou i v publicistike. Najvýraznejšie sa to prejavovalo od septembra 1943, kedy redaktor do otváracieho čísla 14. ročníka zaradil Chorváthov úvodník *Jasnou cestou*. Kritik v ňom otvorene predpovedal výmenu epoch, vyzdvihoval veľkomoravskú tradíciu a upozorňoval na to, že kresťanstvo je tou silou, ktorá preborila „*zásadu o nadradenosťi človeka nad človekom a národa nad národom*“. Záver jeho článku vyznieval takmer ako výzva na ukončenie spojenectva s Nemeckom: „*My sa definitívne a so všetkými dôsledkami musíme priznať k jednote s tou kultúrou, ktorá je podstatou nášho duchovného i fyzického bytia a stála aj na počiatku našich kultúrnych a politických dejín.*“³⁵ Napriek istému politickému odmäku sa nad existenciou *Elánu* začali zaťahovať mračná. Hladinu nežiaduceho záujmu rozvíril v septembri 1942 založený dvojtýždenník radikálnych ľudákov *Náš boj*, ktorý rozbehol denunciačnú kampaň proti „čechoslovácko-bol'sevickým“ silám. Vo svojich komentároch neobchádzal ani *Národné noviny* a *Elán*, ktoré kritizoval za nedostatočnú angažovanosť. Hoci nie vždy svoje útoky adresoval explicitne, z obsahu a dílcie článkov sa konkrétny adresát dal rozpoznať. Veci začali venovať zvýšenú pozornosť aj na nemeckom zastupiteľstve. Odpoveďou a prostriedkom na utíšenie neželaného záujmu malo byť nemecké číslo podobné tomu, ktoré vydal Smrek o Taliansku. Redaktor dostal dokonca i pozvanie na dvojmesačnú študijnú stáž do Berlína, aby mohol pripraviť číslo priamo *in medias res*. Na rozdiel od talianskeho čísla, toto vydanie *Elánu* nemalo vznikať na pozadí prebiehajúcej interkultúrnej výmeny, ale ako „úlitba mocným“. Smrekovi sa sice podarilo zo študijnej cesty vyhovoriť, avšak príprave najťažšieho a najmenej radostného čísla svojej revue sa vyhnúť nemohol. A tak jeho vydanie rok a pol oddaľoval. Číslo nakoniec vyšlo vo februári 1944 po tom, čo redaktor na prelome rokov 1943/1944 obdržal verbálnu nótu od nemeckého ataše a výstrahu kvôli decembrovému uverejneniu jeho básne *Paris d'aujour'hui*. „*Vtedy som nemecké číslo konečne vydal, pretože zakázanie Elánu ešte nebolo pre nás žiaduce a moji priatelia, najmä Laco Novomeský, pokladali za nevyhnutné, aby Elán vychodil.*“³⁶

Číslo pripravoval zo zaslaného nemeckého materiálu, s jeho posúdením a prekladom mu pomáhali Milan Vároš, Ján Poničan, Ján Rozner, Karol M. Hodro a R. Mrlian, ktorý sa ale na konečnej verzii z nezistených dôvodov nakoniec nepodieľal. Existovalo niekoľko variantov a náčrtov jeho obsahu, v Smrekovej pozostalosti sa zachoval len jeden, bez presného časového určenia. Rozpočet počítał s tlačou 3900 kusov 28-stranového čísla, pričom 200 exemplárov malo byť expedovaných na kriedovom papieri. Po vojne

³⁴ Valné zhromaždenie Spolku slovenských spisovateľov. In: *Elán*, roč. 12, 1942, č. 7, s. 11.

³⁵ CHORVÁTH, Michal: *Jasnou cestou*. In: *Elán*, roč. 13, 1943, č. 1, s. 1.

³⁶ SMREK, Ján: Obnovovanie Elánu. In: *Elán*, roč. 15, 1946, č. 1 – 2, s. 23.

opisoval genézu vzniku nechceného čísla jeho redaktor takto: „*Tí z mojich spolupracovníkov, ktorí mi pri prekladaní dodaného nemeckého materiálu potom pomáhali, vedia, ako sme to robili, že sme vyhadzovali, čo zapáchalo nacizmom a nahradzali materiálom, ktorý sme si vyhľadali z prednacistických nemeckých revui.*“³⁷ Po rokoch mu dal pri písaní svojich memoárov v nemeckej emigrácii za pravdu aj prekladateľ Ján Rozner, ktorého spomienky vyšli posmrtnne v roku 2010. „„Stále na mňa tlačia, aby som vydal nemecké číslo, tak už sa nedá nič robiť,“ povedal mi Smrek a opýtal sa ma, či by som nenapísal niečo o nemeckom filme alebo nemeckej literatúre, lebo tam nechce mať nič propagandistické, tak som mu dodal jedno i druhé.“³⁸ Nemecké číslo vyšlo po všetkých zmenach a prieťahoch 29. februára 1944 nakoniec rozšírené ešte o ďalšie štyri strany. Jeho vydanie Smrek nijak neavizoval, dokonca k nemu nenapísal ani úvodník. Ten prenechal predsedovi spisovateľského spolku, čo dávalo tušiť politické pozadie jeho vydania. Len sa v reďakejnej poznámke *pro forma* ospravedlňoval za „medzery“: „*kde ide vyslovene o umeenia, nevedeli sme splniť celý plán a tak ani poézia, nemecký román, novela, ani dráma nie sú tu predstavené tak, ako sa nám to podarilo napríklad pri čísle talianskom. Pri mnohom museli sme sa obmedziť na detaily a marginálie. Chyba bola azda v tom, že shromažďovanie materiálu nedialo sa „pri prameňoch“. Sú nepriaznivé vojnove časy a ľáko dnes cestovať za prameňmi, i keď človek dostane pozvanie a prístup k nim.*“³⁹ Z uverejnených príspevkov badať jasný zámer dokumentovať skôr korene a historický vývin ako samotné nacionálno-sociálne umenie, a to i v článkoch pojednávajúcich o aktuálnych trendoch v nemeckom umení. V rámci výberu poézie preto obsahuje básne R. M. Rilkeho, J. W. Goetheho, v rámci prezentácie drámy celé piatie dejstvo Schilllerovej Panny Orleánskej a pri článku o formujúcich silách nemeckého maliarstva reprodukcie L. Cranacha staršieho, A. Dürerra, L. Richtera, Hornorýnskeho majstra a H. Holbeina mladšieho. Ešte výrečnejšie na Smrekovu obhajobu hovorí to, čo sa v čísle nenachádza, a to je nemecká filozofia. Ak by ju totiž do čísla zaradil, nedokázal by obíť nacistickú ideológiu poukazovaním na autorov nemeckej klasickej filozofie, pretože aj ich diela si oficiálna ideológia prisvojovala a upravovala.

Po vizuálnej stránke bolo nemecké číslo koncipované veľkolepo, obsahovalo až 44 fotografií a reprodukcii. Nelíšilo sa len počtom, ale aj veľkosťou uverejneného obrazového materiálu. Je pravdepodobné, že tým Smrek sledoval skôr minimalizovanie textu venovaného nemeckej kultúre ako reprezentatívnosť. Nasvedčuje tomu i list Jána Roznera z 25. februára 1944, v ktorom redaktori píše: „Vážený pán redaktor, vraciam Vám článok „*Von Wesen der deutschen Malerei*“ od Dr. Keisera, lebo som zistil, že je celkom nevhodný pre uverejnenie v *Eláne*. Nie je v ňom povedané nič konkrétneho, takže by nemalo smyslu ho prekladať. Nepodáva ani nijaké vysvetlenie k 12 obrazom, ale iba v jednej časti článku je reč o jedinom z týchto obrazov. Myslím preto, že obrazy sa môžu práve tak dobre uverejniť bez článku.“⁴⁰ Smrek článok práve pre jeho ideologickú bezpríznakovosť do čísla zaradil pod názvom *O podstate nemeckého maliarstva* aj napiek od-

³⁷ Tamže.

³⁸ ROZNER, Ján: *Noc po fronte*. Bratislava : Marenčin PT, 2010, s. 81 – 82.

³⁹ Čo chce splniť... In: *Elán*, roč. 14, 1944, č. 6, s. 31.

⁴⁰ LA SNK, f. Ján Čietek-Smrek, sign. 181 CT 24.

porúčaniu jeho recenzenta. Zaplnilo priestor a sprevádzali ho i spomínané obrazové prílohy. Napriek veľkoleposti obrazovej dokumentácie i množstva strán prijala verejnosť číslo vlažne. Nereagovali čitatelia a na rozdiel od čísla talianskeho sa nepublikovali ani jeho recenzie. „Čitateľská obec Elánu poznala ducha svojho časopisu a rozumela mu. Vedela, že i ked' sa muselo vydať nemecké číslo (...), že sa to stalo v záujme zatušovania iných vecí.“⁴¹

Smerovanie Elánu v nastavenom kritickom a opozičnom duchu sa nezmenilo ani po vyjdení nemeckého čísla. Časopis sa neoslavne a neutrálne vyjadroval napríklad na adresu slovenskej štátnosti, ktorej piate výročie si pripomína celé Slovensko v marci 1944. Hlavný redaktor vo svojom úvodníku k marcovému číslu tému výročia obchádza a namiesto toho v príspevku *Sloveni! Slovenky!* pojednáva o genéze pomenovania Slovák a potrebe otvorenia spoločenskej diskusie o opäťovnom zavedení používania termínu Slovensi.⁴² Hned' vedľa úvodníka publikuje aj vlastnú báseň *Obloha pre búrkou*. Hlavný, značne rezervovaný článok k téme výročia, nazvaný *Zodpovednosť a úlohy*, napísal A. Mráz. Priznáva v ňom sice dosiahnuté pozitíva v oblasti kultúry, ale podľa neho išlo len o základ. „Lakám sa myslenia o kultúre, ktoré nie je dramaticky náročné a nespokojenec-ké. Naznačil som už, že dnešný človek má sklon k takému mysleniu. (...) Najúčinnejším prostriedkom ako sa zbaviť takéhoto provinciálneho seba-preceňovania a seba-oslavanania, je udržiavať čo najintenzívnejšie styky s rytmom inonárodných kultúr. (...) V oblasti kultúrnej každé vystatovanie sa je patologický zjav.“⁴³ V podobnom kritickom duchu sa niesol i bilancujúci článok K. Vaculíka o výtvarnom živote či príspevok o udelení štátnych cien uverejnený v Prehľade. Dôležitý článok M. Chorvátha, z ktorého neskôr čerpal i prispievatelia povstaleckého *Nového slova* vyšiel pod názvom *Letiace tiene* v nasledujúcim aprílovom číslе.⁴⁴

Stávalo sa čím ďalej zrejmnejším, že Elán už v takejto podobe dlho vychádzat nemohol. V predtuche nastávajúcich udalostí, v poslednom júnovom čísle 14. ročníka sa Smrek lúčil s čitateľmi „Oneskorili sme sa s vyjdením tohto čísla skoro o dva týždne. Odoberatelia nám to iste prepáčia, a nič nemusíme ani vysvetľovať, lebo všeobecne sú známe príčiny, prečo sa tak stalo. Týmto číslom končíme XIV. ročník Elánu. Končíme ho v nádeji, že po dvojmesačnej letnej prestávke bude môcť v septembri normálne začať nový, XV. ročník.“⁴⁵ 15. ročník už po lete vychádzat nezačal. Vydávanie Elánu bolo úradne zastavené ako reakcia na povstanie a časopis až do skončenia vojny nevyšiel. Podľa vlastných slov nebol redaktor „ani prekvapený ani dotknutý“.⁴⁶ Údajne chcel sám zastaviť jeho vydávanie ešte pred úradným zákazom. Mal sa na tom dohodnúť s Beniakom i Machom, „lebo po príchode nemeckej armády nasadenej proti povstalcom Elán už nemohol zostať Elánom. Jeho zastavenie bolo protestom, ale nie politickým zásahom proti Elánu a mne“.⁴⁷

⁴¹ SMREK, Ján: Obnovovanie Elánu. In: *Elán*, roč. 15, 1946, č. 1 – 2, s. 23.

⁴² SMREK, Ján: Sloveni! Slovenky! In: *Elán*, roč. 14, 1944, č. 7, s. 1.

⁴³ MRÁZ, Andrej: Zodpovednosť a úlohy. In: *Elán*, roč. 14, 1944, č. 7, s. 1 – 2.

⁴⁴ CHORVÁTH, Michal: Letiace tiene. In: *Elán*, roč. 14, 1944, č. 8, s. 3 – 4.

⁴⁵ Prehľad. In: *Elán*, roč. 14, 1944, č. 10, s. 11.

⁴⁶ SMREK, Ján: Obnovovanie Elánu. In: *Elán*, roč. 15, 1946, č. 1 – 2, s. 23.

⁴⁷ KRUŽLIAK, Imrich: Ľudská tvár Jána Smreka. In: SMREK, Ján: *Sme živý národ I.* Bratislava : LIC, 1999, s. 166.

Ani Smrek nezostal dlho na Úrade propagandy. Ako nespolahlivý element dostal na základe paragrafu očisťujúcim centrálne úradu „od zradcov a ich posluhovačov“ výpoved hned po augustových udalostiach.⁴⁸

PRAMENE

Elán – Literárno-umelecký mesačník. Zodp. red. Ján Čietek Smrek. 1939. Bratislava : Ján Čietek Smrek, Spolok slovenských spisovateľov, roč. 10 (1939 – 1940), roč. 11 – 14 (1940 – 1944).

LA SNK, fond Ján Čietek-Smrek, sign. 181. ~~zadný levočorúčik~~ [pravý] lizenzia je vlastnosťou LA SNK, fond Stanislav Mečiar, sign. 164.

LITERATÚRA – *články o významných českých i světových historických osobnostech v jednotlivých oblastech českého kulturního života*

LITERATÚRA

BÁTOROVÁ, Mária: *Roky úzkosti a vzopäťia*. Bratislava : Causa editio, 1992.
KRUŽLIAK, Imrich: Ľudská tvár Jána Smreka. In: SMREK, Ján: *Sme živý národ I.* Bratislava : LIC, 1999.

Monika Kapráliková

Státní fond kinematografie

Veletržní palác

Dukelských hrdinů 47

Dukelských III/1
170 00 Brno 7

170 00 Plana /
čB

CR

e-mail: m.kapralikova@gmail.com

⁴⁸ SMREK, Ján: Obnovovanie Elánu. In: *Elán*, roč. 15, 1946, č. 1 – 2, s. 23.